

ФУНКЦЫЯНАЛЬНА АКТЫЎНЫЯ ФРАЗЕАЛАГІЧНЫЯ АДЗІНКІ Ў СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЕ

Я. Я. Іванаў (Магілёў, Беларусь)

Даследаванне выканана ў межах тэмы НДР «Беларуская фразеалогія, парэміялогія, моўная афарыстыка ў кантэксце еўрапейскіх моў і культур (сінхранічны і дыяхранічны аспекты)» (ДР № 20211335) падпраграмы «Беларуская мова і літаратура» Дзяржаўнай праграмы навуковых даследаванняў 2021–2025 гг.

Адной з актуальных праблем сучаснай беларускай фразеалогіі як самастойнай мовазнаўчай дысцыпліны з’яўляецца вызначэнне мінімальнай колькасці фразеалагічных адзінак, у якіх былі б максімальна адлюстраваны іх асноўныя структурныя, семантычныя і функцыянальныя асаблівасці. У якасці такога мноства адзінак, як правіла, разглядаюцца або актыўны

склад фразеалагічнага фонду мовы, або яе фразеалагічны мінімум. Ні тая, ні другая групы адзінак пакуль не атрымалі свайго якаснага і колькаснага вызначэння ў сучаснай беларускай літаратурнай мове. На сённяшні дзень яшчэ толькі задачы і перспектывы вызначэння беларускага фразеалагічнага мінімуму разглядаюцца як самастойная навуковая праблема, варта нават асобнага манаграфічнага даследавання [1]. У гэтай сувязі кожная спроба акрэсліць моўны мінімум фразеалагічных адзінак у сучаснай беларускай літаратурнай мове заслугоўвае, на наш погляд, самай пільнай увагі.

З мэтай вызначыць функцыянальна актыўныя адзінкі ў беларускай мове намі праведзена пілотнае даследаванне, у выніку якога складзены спіс фразеалагічных адзінак, якія, з аднаго боку, маюць найбольш старажытнае паходжанне, а з другога, шырока ўжываюцца ў сучаснай беларускай мове. Да найбольш старажытных фразеалагічных адзінак былі аднесены тыя, якія сустракаюцца ў біблейскіх тэкстах і маюць аўтэнтычныя адпаведнікі ў беларускай мове. Шырокая ўжывальнасць такіх фразеалагічных адзінак у сучаснай беларускай мове была верыфікавана на падставе іх фіксацыі ў тлумачальных слоўніках беларускай літаратурнай мовы, у літаратурных тэкстах розных відаў дыскурсу і разнастайных жанраў, а таксама паводле звароту да беларускага N-корпусу.

У выніку даследавання было вызначана каля 400 фразеалагічных адзінак, якія найбольш часта сустракаюцца ў тэкстах розных гістарычных перыядаў існавання беларускай літаратурнай мовы (усяго было апрацавана больш за 1000 тэкстаў розных відаў дыскурсу і разнастайных жанраў). Зразумела, што гэта не канчатковы спіс, паколькі засталіся неапрацаванымі яшчэ шмат літаратурных тэкстаў, але ён можа быць пакладзены ў аснову стварэння фразеалагічнага мінімуму беларускай мовы.

Ніжэй падаецца пілотны спіс такіх найбольш функцыянальна актыўных (у дыяхранічнай перспектыве) фразеалагічных адзінак у сучаснай беларускай літаратурнай мове, якія ўзыходзяць да біблейскіх тэкстаў [2; 3] (а таксама ім сінанімічных адзінак):

- абтрэсці прах з ног* чый, каго, чаго ‘канчаткова парваць з кім-ці чым-н.’
- ад мала да вяліка* ‘абсалютна ўсе, без выключэння, незалежна ад узросту’;
- ад усяго сэрца* ‘з усёй шчырасцю’;
- біць сябе ў грудзі* ‘вельмі настойліва даводзіць што-н., запэўніваць у чым-н.’;
- божай міласцю* ‘прыроджаны, сапраўдны, таленавіты, з выключнымі здольнасцямі’;
- будаваць на пяску* ‘засноўваць на ненадзейных звестках, паказчыках’;
- ва векі вякоў* ‘назаўсёды, навечна’;
- валасы сталі дыбам* у каго ‘ахоплівае жак’;
- вока за вока* ‘адплата злом за прычыненае зло’;
- волас з галавы не ўпадзе* ў каго, з чыёй ‘ніхто не кране каго-н., ніякай шкоды не зробіць каму-н.’;
- воля ваша (твая)* ‘як хочаце, як лічыце патрэбным’;
- воўк у авечай скуру* ‘чалавек, які маскіруе свае нядобрыя намеры ці дзеянні; крывадушнік’;
- вочы адкрываюцца* (раскрываюцца, адчыняюцца) у каго, каму на што ‘вызваляцца ад памылковых поглядаў, пазнаваць сапраўдны сэнс чаго-н.’;
- галаву прыхінуць* (прыхіліць, прытуліць) дзе, да каго ‘знайсці прыстанішча, жыць, знаходзіцца дзе-н. ці ў каго-н.’;
- да другога прышэсця* ‘неакрэслена доўга’;
- для ачысткі сумлення* ‘у апраўданне сваіх учынкаў, каб потым не шкадаваць аб чым-н., не раскайвацца ў чым-н.’;
- зблудная* (блудная, аблудная) авечка ‘чалавек, які збіўся з правільнага жыццёвага шляху’;
- закопчаць (закапчаць)* <свой> талент у зямлю ‘губіць свае здольнасці, не даваць ім развівацца’;
- за сямю пячаткамі* быць, заставацца і пад. ‘недаступна, прыхавана’;

зуб за зуб ‘адплата злом за прычыненае зло’;

зямнырай або рай на зямлі ‘незвычайна прыгожая мясціна, дзе можна шчасліва і бесклапотна жыць’;

<i> пальцам не варухнуць (не паварушыць, не паварухнуць) ‘нічога не зрабіць, не прыкласці ніякіх намаганняў (для ажыццяўлення чаго-н.)’;

казёл адпушчэння ‘чалавек, на якога звальваюць чужую віну, адказнасць за другіх’;

каменя на камені не пакінуць ад каго, ад чаго ‘1) знішчыць ушчэнт, разбурыць да канца, 2) бязлітасна раскрытыкаваць каго-, што-н.’;

капаць яму каму, пад каго, для каго ‘рабіць зло, шкодзіць, рыхтаваць вялікую непрыемнасць каму-н.’;

кінуць камень у каго ‘асудзіць, ачарніць, абвінаваціць каго-н.’;

кульгаць на абедзве нагі ‘1) мець значныя недахопы, хібы ў чым-н. (у ведах, падрыхтоўцы і пад.); 2) ісці дрэнна, з перабоямі, зрывамі (пра справу, работу і пад.); 3) вельмі дрэнны (пра парадак, дысцыпліну і інш.)’;

манны нябеснай чакаць ‘спадзявацца на малаверагодную дапамогу, падтрымку, выніковаць’;

між (паміж) небам і зямлёй ‘1) у стане няпэўнасці, неўладкаванасці (быць, заставацца і пад.); 2) без пастаяннага жылля, дзе давядзецца (жыць, знаходзіцца і пад.); 3) далёка ад рэчаіснасці (быць, існаваць і пад.)’;

на руках насіць каго ‘1) надта песціць каго-н.; 2) высока цаніць каго-н., даражыць кім-н.’;

несці свой крыж ‘цярпліва пераносіць жыццёвыя цяжкасці, выпрабаванні’;

пасыпаць галаву попелам ‘глыбока смуткаваць, бедаваць з якой-н. прычыны’;

перці супраць ражна ‘пачынаць што-н. рызыкаўнае, асуджанае на няўдачу’;

сыпаць бісер (перлы) перад свіннямі ‘дарэмна гаварыць пра што-н. ці даказваць таму, хто не здольны або не хоча зразумець што-н.’;

узнімаць (узняць; паднімаць, падняць) сцяг чаго, чый ‘пачынаць барацьбу за што-н., дзейнічаць у імя чаго-н.’;

узносіць (узнесці) да нябёс каго, што ‘празмерна расхвальваць каго-, што-н.’;

умыць рукі ‘ухіліцца ад адказнасці, ад удзелу ў чым-н.’;

язык прыліп да горла у каго, каму ‘замоўкнуць, анямець (ад нечаканасці, страху і пад.)’;

язык як (што) брытва ‘1) здольнасць востра і дасцінна гаварыць; 2) хто-н. дасцінны, з’едлівы ў размове’;

як асінавы ліст каліціца, дрыжаць, трымцець ‘вельмі моцна баяцца’;

як зрэнку вока берагчы, аберагаць і пад. ‘вельмі старанна, клапатліва’;

як неба ад зямлі або як неба і зямля адрозніваецца ‘вельмі моцна, рэзка (адрозніваецца хто-н. ад каго-н., што-н. ад чаго-н.)’.

Вызначаны адзінкі мэтазгодна кваліфікаваць як частку “асноўнага фразеалагічнага фонду” (па аналогіі с асноўным парэміялагічным фундам [4], у межах якога таксама вылучаюцца адзінкі біблейскага паходжання [5]), паколькі яны аднолькава часта фіксуюцца ў тэкстах розных перыядаў існавання беларускай літаратурнай мовы. Фразеалагізмы такога кшталту павінны разглядацца як частка “дыдактычнага мінімуму” фразеалагізмаў пры вывучэнні беларускай мовы як замежнай або яе няроднай ва ўмовах білінгвізму [5, с. 33–62].

Бібліяграфічны спіс

1. Каліта, І. Фразеалагічны мінімум беларускай мовы: задачы і перспектывы / І. Каліта, А. Садоўская, Н. Старавойтава ; пад рэд. І. Каліты, Л. Яўдошынай, Р. Калеты. – *Ūstí nad Labem : PF UJEP, 2021.* – 210 с.
2. Лепта библейской мудрости: русско-славянский словарь библейских выражений и афоризмов с соответствиями в германских, романских, армянском и грузинском языках:

- в 2 т. / под ред. Е. Е. Иванова, В. М. Мокиенко, Д. Балаковой, Х. Вальтера. – Могилёв : МГУ имени А. А. Кулешова, 2019. – Т. 1. – 334 с.
3. Лепта библейской мудрости: русско-славянский словарь библейских выражений и афоризмов с соответствиями в германских, романских, армянском и грузинском языках: в 2 т. / под ред. Е. Е. Иванова, В. М. Мокиенко, Д. Балаковой, Х. Вальтера. – Могилёв : МГУ имени А. А. Кулешова, 2019. – Т. 2. – 308 с.
 4. Иванов, Е. Е. "Основной паремиологический фонд" русского языка и его соотношение с "паремиологическим минимумом" / Е. Е. Иванов // Мир русского слова и русское слово в мире : в 7 т. – София : Heron Press, 2007. – Т. 2. – С. 152–156.
 5. Іваноў, Я. Я. Да праблемы вызначэння асноўнага парэміялагічнага фонду беларускай мовы / Я. Я. Іваноў // Веснік БДУ. Серыя 4. – 2006. – № 3. – С. 103–109.
 6. Іваноў, Я. Я. Беларускія прыказкі з біблейных крыніц (матэрыялы да руска-беларуска-англійскага слоўніка біблейскага) / Я. Я. Іваноў // Аврааміевскія чтэння : сб. науч. статей / под ред. А. В. Корольковой. – Смоленск : Радопа, 2014. – С. 11–24.
 7. Іванова, С. Ф. Сацыякультурная прастора мовы (сацыяльныя і культурныя аспекты вывучэння беларускай мовы) / С. Ф. Іванова, Я. Я. Іваноў, Н. Б. Мячкоўская. – Мінск : Веды, 1998. – 112 с.